

ԼԵՅԼԱ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑ ՊՈԼԻՆԵՉԻԱԿԱՆ ԼԵՉՈՒՆԵՐՈՒՄ ԵՒ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Քեւ պոլինեզիական լեզուների եւ մանավանդ դրանց առավել քան զարմանալի մերձակցության մասին առաջին վկայությունները կային դեռեւս ԺՀ. դարի ծովագնացների հիշատակություններում, այդ ամենը համեմատական ուսումնասիրության առարկա դարձավ ԺԹ. դարի երկրորդ կեսին միայն: Անցած դարերի ընթացքում դրանք համեմատվել են աշխարհի հին ու նոր բազմաթիվ լեզուների հետ, սակայն մինչ օրս ի հայտ չեն եկել այնպիսի ընդհանրություններ, որոնցով կհաստատվեր որեւէ առնչակցություն:

Հայ-պոլինեզյան լեզվական առնչությունները երբեւէ լուրջ գիտական ուսումնասիրության առարկա չեն եղել: Դրա պատճառը, թերեւս, ավանդական լեզվաբանության մեջ արմատացած այն տեսակետն էր, թե հնդեւրոպական լեզվաընտանիքին պատկանող հայերենը համեմատության որեւէ եզր չի կարող ունենալ ավստրոնեզիական (մալայա-պոլինեզիական) լեզվաընտանիքին պատկանող պոլինեզիական լեզուների հետ: Եղել են հայերեն առանձին բառերի՝ պոլինեզիական լեզուներում զուգահեռներ փնտրելու փորձեր, օրինակ՝ հայերեն «աստուած» բառի՝ պոլինեզիական Ադուա «աստված» (ավելի ճիշտ՝ Atua) բառի հետ հայր Ղ. Ալիշանի համեմատությունը¹: Սակայն նույնիսկ Հր. Աճառյանը, տուրք տալով ժամանակի այդ մտայնությանը, իր տեսադաշտում հայտնված հայերեն-պոլինեզերեն ակնհայտ, անգամ տառացի համընկնումներն անխտիր համարում էր ընդամենը «պատահական նմանություններ»²:

Պոլինեզիական լեզուների, մասնավորապես Զատկի կղզու (Rapa Nui) բնիկների լեզվի՝ ռապանուերենի եւ հայերենի լեզվական

¹ http://grapaharan.org/Հին_հավաքվ_կամ_հեթանոսական_կրոն_հայոց_Ղ._Ալիշան_,_Հին_հաւաքը_կամ_հեթանոսական_կրոնը_հայոց_,_Վենետիկ_,_1895_,_էջ_18–19_:

² Հր. ԱճԱՌՅԱՆ, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հտ. 1–6, Երևան, 1953–1971:

առնչությունները մեր ուսումնասիրության նյութ են դարձել մոտ երեք տասնամյակ առաջ: Այդ ընթացքում բացահայտվել են բազմաշերտ եւ բազմաբնույթ ընդհանրություններ, որոնց թվում եւ հայարմատ կրկնավոր բարդություններ³: Սույն հոդվածը նպատակ ունի առավել մանրամասնորեն ներկայացնելու բառակազմական հին եւ կենսունակ եղանակներից մեկի՝ ձեւույթի կրկնության դեպքերը պոլինեզիական լեզուներում, բացահայտելու կրկնության տեսակները եւ համադրելու դրանք վաղնջահայերենի, հինհայերենյան, գրաբարյան ու արդի հայերենի համապատասխան օրինակների հետ:

Լեզուների բառապաշարային նոր միավորների առաջացումն իրականացվում է հետեւյալ հիմնական միջոցներով՝ բառաբարդում, բառածանցում եւ փոխակարգում, որոնց կշիռը տարբեր լեզուներում տարբեր է: Պոլինեզիական լեզուներում բառակազմական հիմնական միջոցները երկուսն են՝ բառարմատի կրկնությունն ու ածանցումը: Հայերենը դասվում է չափազանց ճկուն եւ դյուրաթեք բառակազմական հնարավորություններ ունեցող լեզուների շարքին. նրան հատուկ են թե՛ բառարմատի տարատեսակ կրկնությունները, թե՛ նախածանցումն ու վերջածանցումը: Հայտնի է, որ հնդեւրոպական լեզվին հատուկ է եղել կրկնության երկու տեսակ. քերականական եւ բառային: Քերականական կրկնության՝ հին հայերենում պահպանված միակ հավաստի օրինակը առաւի բայն է, թեեւ, Գ. Զահուկյանի կարծիքով, բացառված չէ, որ վաղնջահայերենում քերականական կրկնությունն ավելի տարածված է եղել: Բառային կրկնության ասպարեզում, ինչպես նշում է հեղինակը, «...հայերենը ոչ միայն պահպանել է հնդեւրոպական համապատասխան կաղապարները, այլեւ հանդես է բերել նոր կաղապարներ: ...Պետք է կարծել, որ հին հայերենի հնդեւրոպական ծագման կրկնավոր հիմքերը զգալի մասով գոյություն են ունեցել նաեւ վաղնջահայերենում»⁴:

Կրկնությունը՝ իբրեւ բառակազմության հին ու հասարակ եղանակ, գործածական էր բոլոր հին լեզուներում: Տարբերակվում է բառային կրկնության երկու հիմնական տեսակ՝ նույնական կամ անփոփոխ եւ ոչ նույնական կամ փոփոխական: Այդ հնագույն բառակազմական միջոցի

³ Լ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Հայ-պոլինեզիական լեզվամշակութային ընդհանրություններ, Երեւան, 2015, էջ 92–95:

⁴ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երեւան, 1987, էջ 250–251:

օգնությամբ խոր հնադարում կազմվում էր հոգնակի թիվը, հաղորդվում էին իմաստի սաստկացման, ընդգծման, գործողության բազմակիության, երկարատևության եւ այլ գաղափարներ: Պոլինեզիական լեզուներում սովորաբար կրկնվում են արմատական ձևույթները:

Կրկնությունը շատ կենսունակ եւ բեղուն քերականական միջոց է բոլոր պոլինեզիական լեզուներում. նրա միջոցով նշանակալիորեն հարստացել է հիշյալ լեզուների բառապաշարը: Բառաբարդումը հավայերենի բառապաշարի հարստացման միակ արդյունավետ միջոցն է: Ռապանուերենի հիմնական բառակազմական միջոցները երկուսն են. արմատի կրկնությունը եւ ածանցավորումը: Ձևույթի կրկնությունը բառաստեղծման կարելորդ եւ տարածված միջոց է, որի օգնությամբ նկատելիորեն հարստացել եւ այսօր էլ հարստանում է ռապանուերենի բառապաշարը: Ի. Ֆյոդորովայի դիտարկմամբ՝ ռապանուերենի զարգացման տարբեր փուլերին վերաբերող բնագրերի («ռոնգո-ռոնգո»-ի, վաղ բանահյուսական բնագրերի եւ ժամանակակից ռապանուերենի) համեմատությամբ պարզվել է, որ արդի ռապանուերենում հանդիպում են կրկնավոր բարդությունների ավելի շատ տեսակներ, քան «ռոնգո-ռոնգո»-ի եւ վաղ բանահյուսական բնագրերում⁵ (ըստ ամենայնի՝ նկատի ունի «ռոնգո-ռոնգո»-ի այն բնագրերը, որոնց իմաստն ասմունքողները, այսպես ասած, «կարդում էին»՝ առանց գիտակցելու եւ հաղորդելու գաղափարագրերի եւ առանձին բառերի համապատասխանությունը):

Ռապանուերենի բնութագրիչ հատկանիշներից մեկը նաեւ ձևույթի կրկնությամբ կազմված բառերի հաճախագեպ կիրառությունն է խոսքում. դրանց կիրառման հաճախականությունը տարբեր բնագրերում տատանվում է 9–14%-ի միջեւ: Այսքան գործածական բառերը, սակայն, մասնագիտական գրականության մեջ պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել: Ինչպես նշում է Ի. Ֆյոդորովան, Ս. Էնգլերտն իր գրքում⁶ բոլորովին չի անդրադարձել ձևույթների կրկնությանը, իսկ մեկ այլ հեղինակ՝ Ֆուենտեսը, որը կազմել է ռապանուերենի քերականությունը⁷, սահմանափակվել է միայն լրիվ (ոչ փոփոխական) կրկնության դեպքերի

⁵ И. ФЕДОРОВА, Некоторые черты развития рапануйского языка (на материале фольклорных текстов), в кн. «О языках, фольклоре и литературе Океании», Москва, 1978, с. 44–48.

⁶ S. ENGLERT, Le tierra de Hotu Matua: Historia, ethnologia y lengua de la Isla de Pascua, Padre les Gasas (Chile), 1948.

⁷ J. FUENTES, Diccionario y Gramatica de la lengua de la Isla de Pascua. Dictionary and Grammar of the Easter Island language, Santiago de Chile, 1960.

ուսումնասիրությունում՝ հոգնակիության եւ բազմակիության իմաստներով: Այս բացը որոշ չափով լրացրել է հենց ինքը՝ Ի. Ֆյոդորովան, որն անդրադարձել է կրկնավոր բարդություններին՝ ուսումնասիրելով դրանք ռապանուերենի զարգացման համատեքստում⁸:

Ոչ նույնական կրկնությունը պոլինեզիական լեզուներում հատուկ է եղել թե՛ ձայնավորով, թե՛ բաղաձայնով սկսվող արմատներին: Ձեռույթի կրկնությունն այս լեզուներում հանգեցնում է մեծ թվով համանունների առաջացմանը. օրինակ՝ ռապան. mate, ma-mate «սպանել», piko, pi-piko «թաքնվել, ծածկվել», tomo, to-tomo «գալ», veri, ve-veri «զգվելի, նողկալի», մաորի veru, ve-veru, veru-veru «հագուստ», po, po-po-po «փտած, փշաքած», թաիթ. atea «հատակ» — ateatea «պարզ», iti «փոքր» (հազվագեպ) — itiiti «փոքրիկ» եւ այլն:

Վիճակ կամ գործողություն ցույց տվող ձեռույթների կրկնությամբ պոլինեզիական լեզուներում արտահայտվում են գործողության կրկնության, բազմակիության եւ տեւականության իմաստներ, օրինակ՝ տոնգա vakai «նայել» — vakavakai «ուշադիր նայել, զննել», սամոա eva «քայլել» — evaeva «զնալ այս ու այն կողմ»⁹, թաիթ. miti «լիզել» — miti-miti «լիզել շատ անգամ», ռապան. oka «կտրել, ծակել» — oka-oka «շամփրել մի քանի անգամ», mine «նկատել» — mine-mine «զննել», horo «կուլ տալ» — horo-horo «կուլ տալ շատ անգամ» եւ այլն¹⁰, հատկանիշի կամ վիճակի տարբերություն՝ տոնգա uli «կեղտոտ» — uliuli «սեւ», katoa «բոլորը» — katokatoa «բոլորն առանց բացառության», սամոա sili «տարբեր» — silisili «գերազանց», մաորի vera «տաք» — vevera «գոլ»¹¹, հավայ. ma'i «հիվանդ» — ma'ima'i «հիվանդագին» եւ այլն:

Արմատական ձեռույթների կրկնությամբ պոլինեզիական լեզուներում արտահայտվում է նաեւ իմաստի սաստկացման գաղափարը. Օրինակ՝ ռապան. rako «վատ» — rako-rako «զգվելի, անտանելի», mea «կարմիր» — mea-mea «վառ կարմիր», kai «ուտել» — kai-kai «ազահաբար ուտել», մաորի reko «սպիտակ» — reko-reko «կուրացուցիչ», թաիթ. mona «քաղցր» — mona-mona «շատ քաղցր»:

Ձեռույթների լրիվ կրկնությամբ կազմվում են նոր բառեր. թաիթ. ahoa «գլխացավ» — ahoaahoa «միգրեն», ahi «կրակ» — ahiahi «երեկո», arui

⁸ И. ФЕДОРОВА, *նշվ. աշխ.*, էջ 44—48:

⁹ В. КРУПА, *Полинезийские языки*, Москва, 1975, с. 44.

¹⁰ И. ФЕДОРОВА, *նշվ. աշխ.*, էջ 48:

¹¹ В. КРУПА, *նշվ. աշխ.*, էջ 45:

«գիշեր» — aruiarui «աղջամուղջ», իսկ ռապանուերենում եւ սամոա լեզվում այն հաճախ հանգեցնում է նաեւ նոր իմաստների երեւան գալուն՝ սովորաբար այլ քերականական կարգում, ինչպես՝ ռապան. huri «ոլորել, հյուսել» — huri-huri «գանգուր», tai «ծով» — tai-tai «աղի», one «հող» — one-one «կեղտոտ», pito «պորտ» — pito-pito «բողբոջ, կոկոն», սամոա vai «ջուր» — vai-vai «փափուկ», «թուլլ», mato «ժայռ» — mato-mato «վախկոտ»¹² եւ այլն:

Ձեւույթների ոչ լրիվ կրկնությունը որոշ դեպքերում կարող է նշանակել բազմակի ենթակաների առկայություն. տոնգա tupu «աճում է» — tutupu «աճում են», սամոա ai «ուտում է» — 'a'ai «ուտում են», որոշիչ-որոշյալի թվի համաձայնեցում. տոնգա lahi «մեծ» — lalahi «մեծեր», սամոա lele «մեծ» — lelele «մեծեր», մաորի pai «լավ» — papai «լավեր»: Ի դեպ, բազմակի ենթակաների գաղափարը հայերենում եւս կարող է արտահայտվել արմատի կրկնությամբ. ծուռ-ծուռ (փայտեր), մեծ-մեծ (քարեր):

Հավայերենում տարբերակվում է կրկնության երկու տեսակ. լրիվ, երբ կրկնվող ձեւույթն անհնչունափոխ է՝ ma'i «հիվանդ» — ma'ima'i «խրոնիկական հիվանդ», iwi «ոսկոր» — iwiiwi «այտոսկրեր», hoe «թիավարել» — hoehoe «անընդհատ թիավարել», mana «ոստ» — manamana «մատ (ձեռքի)»¹³ եւ մասնակի, երբ որեւէ կրկնորդ հնչյունափոխված է՝ nui «մեծ» — nunui «մեծեր», ike «տեսնել» — i'i'ke «տնտղել, զննել, ուշադիր նայել», ma'o «կանաչ» — mama'o «կանաչավուն» եւ այլն: Սակավադեպ են հետեւյալ տիպի կրկնությունները. hiki «գալ» — hihihiki «գալ (հոգնակի թիվ)», pau «ամբողջ» — papapau «ամեն ոք», ninau «հարցնել» — ninaninau «հարցնել մի քանի անգամ»¹⁴ եւ այլն:

Ռապանուերենում ձեւույթի կրկնությամբ կազմվում է հոգնակի թիվը՝ akuaku (aku-aku) «ոգիներ», magamaga (maga-maga) «ճանկեր, մագիլներ», հաղորդվում են բառիմաստի սաստկացման՝ mea «կարմիր» meamea (mea-mea) «մուգ կարմիր», kai «ուտել», kaikai (kai-kai) «ազահաբար ուտել»,

¹² И. ФЕДОРОВА, նշվ. աշխ., էջ 48:

¹³ Հավայերեն mana արմատը երկիմաստ է, նշանակում է 1. «ոստ» եւ 2. «մատ (ձեռքի)»: Հայերեն «մատ» բառի բարբառային (Ղրբ.) մանր տարբերակը ձեւաիմաստային բացարձակ համընկնում է ցուցաբերում հավայերեն արմատի հետ. մանր նշանակում է եւ «մարդու, ինչպես նաեւ թռչունների եւ որոշ կենդանիների ոտքերի՝ ձեռքերի ծայրի հինգ շարժական մասերից յուրաքանչյուրը, մատ», եւ «խաղողի վազի ոստ»: Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Երեւան, 2013, էջ 488:

¹⁴ В. КРУПА, Гавайские языки, Москва, 1979, с. 26.

բազմակիությունն զաղափարներ՝ *horo* «կուլ տալ», *horohoro* (*horo-horo*) «կուլ տալ շատ անգամ», *rapu* «ձեռքով նշան անել», *rapurapu* (*rapu-rapu*) «թափահարել հովհարը» եւ այլն:

Դասական գրաբարում բարդությունը բառակազմության հիմնական միջոցներից էր, ինչպես սանսկրիտում եւ վերին հին գերմաներենում¹⁵: Գրաբարում բարդության ամենատարածված տեսակը երկարմատ բարդ բառն է, հատկապես սանսկրիտին եւ հին հունարենին հատուկ արմատի կրկնության երեւույթն առկա է նաեւ գրաբարում (*խողխող-ել, ար-ար-իմ*)¹⁶: Արդի հայոց լեզուն նույնպես հարուստ է կրկնավոր բարդություններով: Դրանցով առանձնապես հարուստ են հայ բարբառները:

Ռապանուերենի կրկնավոր բարդ բառերի մեջ մեծ թիվ են կազմում հայարմատ կրկնավոր բարդությունները (*100-ից ավելի*)¹⁷: Դրանց մեջ շատ են բացարձակ նույնությունները, օրինակ՝

ռապան. *pipi*₂ (*pi-pi*) «փոքրիկ» — հայ. բրբ. պիծի «փոքրիկ»,

ռապան. *korokoro*₂ (*koro-koro*), «հնդկահավ» — հայ. բրբ. կուռկուռ (*կուլ-կուլ, ֆեֆե, ճոռ-ճոռ*) «հնդկահավ»,

ռապան. *kekeri*₁ (*ke-keri*) «ողբ, աղաղակ» — գրբ. կերկերիլ «կոկորդը չորանալ, ձայնը կտրուիլ»,

ռապան. *gorogoro* (*goro-goro*) «փնթփնթալ, խռմփացնել» — գրբ. գոռ «գոչիւն, բոռալու ձայն, բղավոց» որից՝ գոռգոռ-ալ, գոռգոռ-ոց,

ռապան. *taketake* (*take-take*) «սառել (մրգերի մասին)» — հայ. տաֆ-տաֆ «տաք»,

ռապան. *papaka* (*pa-paka*) «առու, ջրանցք» — գրբ. պապակ (*պակ*) «սաստիկ ծարաւ, պասուք» եւ այլն:

Ռապանուերենում, ինչպես եւ հայերենում, կրկնությունը կարող է լինել նույնական (անփոփոխ) եւ ոչ նույնական (փոփոխված): Նույնական կրկնությունն առավել հաճախադեպ է եւ հատուկ է գոյականներին, ածականներին ու բայերին (ինչպես նշում է հեղինակը, այդ բաժանումը՝ խոսքի մասերի, խիստ պայմանական է)¹⁸: Ռապանուերենի հատկապես

¹⁵ А. АХМАНОВА, И. МЕЛЬЧУК, Е. ПАДУЧЕВА, О. ФРУМКИНА, О точных методах исследования языка, Москва, 1961, с. 134. F. Hockett, A Course in modern linguistics, New-York, 1958, p. 93.

¹⁶ http://language.sci.am/sites/default/files/book/girk_b.pdf, Ա. ՍԱՐԳՍԵԱՆ, Հնդհանուր եւ հայ լեզուաբանություն, հտ. Բ., Երեւան — Լոս-Անջելես, 2019, էջ 77:

¹⁷ Լ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Հայկական (հնդեւրոպական) ենթաշերտ պոլիսինգիական լեզուներում, Երեւան, 2001, էջ 85–100:

¹⁸ И. ФЁДОРОВА, նշվ. աշխ., էջ 39–81:

բայական անհնչյունափոխ կրկնավորներից շատերը նույնությամբ գտնում ենք զրաբարում եւ բարբառներում, օրինակ՝

ռապան. kotokoto (koto-koto) «արյունագեղում», «արյունահոսություն» — գրբ. կաթ «կաթիլ, շիթ» (*g^uət-՝ *g^uet- «կաթել» արմատից (?), հմմտ. *g^uet- «խեժ» (?), լատ. gutta «կաթիլ»), որից՝ կաթ-կաթ, բրբ. (Ագ.) կօթ, կօթ կօթ «կաթիլ, շիթ»¹⁹,

ռապան. gorogoro (goro-goro) «փնթփնթալ, խոմփացնել» — գրբ. գոռ «գոշին, բոռալու ձայն, բղավոց» (թերեւս *ghor-s՝ *gher- բնաձայնական արմատից)²⁰, որից՝ գոռգոռ-ալ, գոռգոռ-ոց²¹,

ռապան. turuturu (turu-turu) «կաթ-կաթ թափել (շուրը, հեղուկը)» — գրբ. թոր «հոսում, հոսք, հոսանք, կաթում», որից՝ թորթորել (բխեցվում է * (s)ter- «անմաքուր հեղուկ» արմատից),

ռապան. pokupoku (poku-poku) «քանդել, ավերել» — պոկ- արմատ, որից՝ բրբ. (Ղրբ.) պոփ-պոփ անել «արտը ձեռքով քաղել»,

ռապան. karikari₂ (kari-kari) «ոտնաթումբ, թաթաթմբիկ» — գրբ. կար «կցում, հոդ» (*goro-՝ *ger- «միավորել, հավաքել»-ից, հմմտ. լիտվ. gurgulas «խտուխտուն, հանգուց»), կարկառ «իրար վրա դիզված քարերի կույտ, քարակույտ»²² եւ այլն:

Հայերենում նույնական կրկնության առավել հին՝ վաղնջահայերենից ավանդված բառերից են. աղաղակ, աղկաղկ, բիբի, երեւ, թրթրակ, կեր-կեր (կերկերիմ), ուրուր, փաղփաղեմ, փողփողիմ, ֆարֆարոտ եւ այլն. ըստ ամենայնի՝ վաղնջահայերենում այս կաղապարին են պատկանել նաեւ փրփուր<*փուրփուր, թրթուր<*թուրթուր կրկնավորները²³:

Այս տիպի կրկնավորների մի մասը գտնում ենք ռապանուերենում.

ռապան. pupura₃ (pu-pura) «փայլել, շողալ» (տե՛ս նաեւ pura «փայլ, լույս» — գրբ. փող/փաղ «փայլ») եւ raparapa (rapa-rapa) «փայլել, շողալ» — գրբ. փայլփլել, փայլփայլումն (*փայլ «պայծառ վառիլը, շողալը, պայծառութիւն», փայլածուն «պայծառ»), նաեւ փաղփաղիլ «փայլիլ,

¹⁹ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 371:

²⁰ Անդ, էջ 168:

²¹ Տարբեր տեսանկյուններից քննարկելիս որոշ օրինակներ կրկնել ենք:

²² Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երեւան, 1974, էջ 80, հմմտ. նաեւ շում. kar «թումբ, քարափ», ԳԱՐ «դէզ, եզերք» բառերը:

²³ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երեւան, 1987, էջ 251:

ցողցլալ» (փաղփաղուն «փայլուն» եւ փաղփաղեալ «փայլելով»), փողփողել «փայլփլիլ, շողշողալ» (փող «փայլ», փողել «փայլիլ», հնխ. *sphel-ից*),

ռապան. *pupapupa* (*pupa-pupa*) «պղպջակ» — գրբ. պղպուջ (պաղպուջ, փղփուջ, բղբուջ) «պղպջակ» (<պուղ-պուջ-ակ) (կրկնավոր կազմություն բնիկ հ.-ե. **bul-ից*՝ **b(h)(e)u-* «փչել, ուռչել» արմատից), ինչպես նաեւ փրփուր (<փուրփուր) «փրփուր» (**pher-*՝ **sper-* «ցանել, սփռել» արմատից)²⁴,

ռապան. *tuta-e, tutu-ki* «ձկների անվանումներ» — գրբ. թրթուր (թուր-թուր) «միջատաձվից ելած որդ» (**törtöro-*՝ **ter-* «շփել, մաշեցնել, անցք բանալ, ծակել»),

ռապան. *rerarera* (*rera-rera*) «ծովի մակերեսույթը» — գրբ. երեր (երերիմ) «երերում, տատանում» (**tres-* «դողալ, երերալ» արմատից), նաեւ՝ բրբ. (Ար., Երզ., Վն.) լելալ «շարժվել, երերալ»²⁵: Գ. Զահուկյանը կարծում էր, որ «...եթե ճիշտ է հնդեւրոպական կրկնավոր **rei-r(ei)-* «դողալ, դողողալ» ձևի վերականգնումը, (հմմտ. հին հնդկ. *lēlāyāti*²⁶ «օրորվում է, երերում է, դողում է», գոթ. *reiran* «դողալ»), ապա հնարավոր է երեր-ի պատկանելությունը սրան»²⁷,

ռապան. *ruru* «ցին» — գրբ. ուրուր «ցին» (**oror* (կրկնավոր)՝ **er/or* «մեծ թռչուն, արծիվ» արմատից),

ռապան. *tatara₂* (*ta-tara*) «զրույց, քարոզ, քարոզել, բանաստեղծություն, երգվել, խոստովանություն» — գրբ. թրթրակ «ճարտարախոս, արագադարձ (լեզվի մասին), հորդորիչ» (**törtöro-* (+ -ակ ածանց) (**ter* «բարձրաձայն խոսել», **tor-*, **toro-s-* «բարձրաձայն, պարզորոշ» արմատից). հմմտ. նաեւ հայ. թրթր «հորդոր», ըն-թեռնում, հուն. *τόροζ* «թափանցող, սրանցիկ, հասկանալի, պարզորոշ», սլավ. *tortoriti* (ռուս. *тороторить*) «շաղակրատել»,

ռապան. *raraga₂* (*rara-ga*) «պատմել գործած սխալների մասին» — գրբ. աղաղակ «աղաղակ, գոչուն», կազմված է կրկնավոր աղաղ- բնաձայնական արմատից (առկա է բրբ. աղաղել բայի մեջ)՝ -ակ վերջածանցով (**alā-* բնաձայնական արմատից),

²⁴ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 771:

²⁵ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երեւան, 2002, էջ 216:

²⁶ Հայերենը եւ հին հնդկերենը փաստորեն տառացի համընկնում են ցուցաբերում ռապանությունների հետ՝ ռապան. *rera* (*r>l*) > հին հնդկերեն *lēlā*, հայերեն *lelal*:

²⁷ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 223:

ռապան, *kekeri*₁ (ke-keri) «ոռնոց» — գրբ. կերկերիլ «կոկորդը չորանալ, ձայնը կտրուիլ» («կրկնուած է կեր- անծանոթ արմատից»²⁸):

Ռապանուերենին հատուկ՝ ձեռնարկի ոչ նույնական կրկնությունը հայերենում նույնպես կիրառական է եղել դեռևս վաղնջական ժամանակներից սկսած: Վաղնջահայերենում, ինչպես նշում է ակադ. Գ. Զահուկյանը, ոչ նույնական կրկնությունը գոյություն ուներ մի քանի տեսակներով. դրանցից մեկը կրկնության այն տեսակն է, երբ «...սկզբնային հ կամ յ բաղաձայնը բացակայում է երկրորդ կրկնորդում, այսինքն՝ հիմնականն առաջին տարրն է՝ հագագ, հեղեղ, բ. հոլոլ, հոտոտիմ, բ. հաուտ (<*հուտուտ), յոպոպ եւ այլն»²⁹:

Վաղնջահայերենին հատուկ այս չորս կազմություններից երեքը՝ հոտոտիմ, հագագ եւ յոպոպ (բացի հեղեղ-ից), նույնպես գտնում ենք ռապանուերենում՝ մի տարբերությամբ. ռապանուերենում դրանք առկա են ոչ թե հնչյունափոխված (ոչ նույնական), այլ անհնչյունափոխ (նույնական) ձեռով, ինչը, թերեւս, առավել հնագույն, ելակետային ձևն է.

ռապան. *heguhegu*₁ (hegu-hegu) «շշնջալ» (տես նաեւ *hagu*₁ «շնչառություն, շնչել») — գրբ. հագ-ագ (հագ) «շունչ, ձայնահան», «շնչառություն»,

ռապան. *hogehege* (hoge-hoge) «նեխվածություն հոտ», *hogihogi*₂ (hogi-hogi) «հոտ քաշել» (նաեւ *hogi*₂ «հոտ քաշել») — գրբ. հոտ-ոտ-իմ, (t/k(g) հերթագայություն):

Հիմք ընդունելով հոպոպ (յոպոպ) թռչնանվան ժողովրդական համարվող ստուգաբանությունը՝ «վախկոտ», վերջիններիս թվին կարելի է ավելացնել նաեւ ռապան. *hopohopo* (hopo-hopo) «վախկոտ» (hopo «վախ» — հայ. յոպ-ոպ «թռչնանուն», հմմտ. հայ. հոպ «վեր թռչել», բրբ. հոպպալա 1) «ոտքի ելնել», 2) «թեթեւսովիկ», յոպոպ, ոպոպ «իպիպիկ կոչում թռչունը (huppe)», նաեւ լատ. *upupa*, ֆր. *huppe*, իտալ. *upupa*, գերմ. *hupp-hupp*, սերբ. *hupak*, լեհ. *hupek*)³⁰:

Կարծում ենք, որ վերոհիշյալ կրկնավորների թվին կարելի է դասել նաեւ նույնատիպ կազմություն հանդիսացող հեկեկալ բայը (տես հեկեկ «հեկեկանք, հեկեկոց»)՝³¹: Ա. Աբրահամյանն այն դասում է բայական կրկնավորների հիմ շերտի այն բայերի թվին, որոնց «պարզական

²⁸ ՀԱԲ, էջ 577:

²⁹ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երեւան, 1987, էջ 251:

³⁰ ՀԱԲ, էջ 406:

³¹ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երեւան, 1974, էջ 334:

արմատը (հեկ-) հայերենում առանձին եւ ոչ մի տեղ արտահայտություն չի գտել, այլ գործածություն է ունեցել միայն կրկնությունում եւ ձևափոխությամբ»³²;

Վերոհիշյալ հեկ- արմատը, առանց հ հավելահնչունի եւ հ-ի հավելումով, առանձին գործածված ենք գտնում ռապանուերենում. *eki* «ոռնոց», որի հայերեն համարժեքներն են բնաձայնական համարվող հեկ արմատը, հեծ «հեծում, հառաչանք» բառերը, հմմտ. նաեւ հեծել, հեծեծ, հեծեծել, հեծկալ, հեծեծումն³³; Ռապանուերենում այն առկա է նաեւ կրկնավոր ձևերով՝ *ekieki*, (*eki-eki*) «հեկեկալ, հեծկտալ», «երեխայի ճիչը» եւ հ հավելահնչունով՝ *heguhegu*, (*hegu-hegu*) «վիրավորվել, նեղանալ» — գրբ. հեկ-եկ-ալ / հեկ-եկ-ել «ծաղրել, հեգնել»³⁴ ձևերով: Ընդ որում, հ հավելահնչունով արմատը գործածական է միայն կրկնավոր ձևով, ինչպես հայերենում:

Ժամանակակից հայերենի բայական համագրական կրկնավորները Ա. Աբրահամյանը բաժանում է երկու հիմնական շերտերի. հին, որոնք «գալիս են շատ հինից, կային գրաբարում եւ գործածություն ունեն նաեւ ժամանակակից գրական հայերենում» եւ համեմատաբար նոր շերտ, «որն անմիջականորեն կապված լինելով բարբառների հետ՝ գրական լեզվում, սակայն, բավականաչափ կիրառվել եւ որոշ ավանդականություն է ձեռք բերել»³⁵: Արդի հայերենի հին շերտի կրկնավոր բայերը, ըստ կազմության առանձնահատկությունների, նա խմբավորում է երկու ենթատեսակների մեջ՝ առաջին ենթատեսակում ընդգրկելով այն բայերը, «որտեղ արմատը կրկնվելով՝ պահպանում է իր ամբողջականությունը...»:

Ժամանակակից հայերենում դեռեւս գործածական հին շերտի այդ կրկնավորներից են. այլայլել, արծարծել, բեկբեկել, գեղգեղալ (<գեղգեղել>), երերալ (|| երերիմ), խողխողել, կերկերել, կցկցել, ձգձգել, շողշողալ (<շողշողիլ>), ողողել, ոստոստել (<ոստոստալ>), շարշարել, ջախջախել, փայփայել, փողփողել (փողփողալ), փայփայել, փրփրել բառերը: Հայերենի հին շերտից ավանդված եւ արդի հայերենում գործածվող այս կրկնավոր բայերից մեզ հաջողվեց ռապանուերենում գտնել հետևյալ բայերը.

ռապան. *hukihuki*, (*huki-huki*) «ծակել, խոցել, շամփրել» — գրբ. խողխողել «ծակել մի քանի անգամ, խոցել»,

³² Ա. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ, Բայր ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1962, էջ 141:

³³ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010, էջ 456:

³⁴ Անդ, էջ 456:

³⁵ Անդ, էջ 139:

ռապան, *kekeri*₁ (ke-keri) «ոռնոց» — գրբ. կերկերիլ «կոկորդը չորանալ, ձայնը կտրուիլ» («կրկնուած է կեր անծանոթ արմատից»³⁶),

ռապան, *kerikeri*₁ (keri-keri) «չանգոել, քեր-ծել» — գրբ. րրրել, բնիկ հայ. րր «քերած կամ գրած բան», «քերել, սկրդել» արմատից,

ռապան, *hagihagi* (hagi-hagi) «լուսավոր, պարզ», *hegahega* (hega-hega) «կարմիր, կարմրավուն» — բնիկ հայ. արծարծ «բորբոք», արծարծեմ «կրակը բորբոքել, թեժացնել»,

ռապան, *purapura*₃ (pu-pura) «փայլել, շողալ» եւ *raparapa* (rapa-rapa) «փայլել, շողալ» — գրբ. փայլփլել, փայլփայլումն (*փայլ «պայծառ վառիլը, պայծառութիւն, շողալը», փայլածուն «պայծառ»), նաեւ փաղփաղիլ «փայլիլ, ցոլցլալ» (փաղ «փայլ», փաղփաղուն «փայլուն» եւ փաղփաղեալ «փայլելով»), փողփողել «փայլփլիլ, շողշողալ» (փող «փայլ», փողել «փայլիլ», հնխ. *sphel-ից*):

Ռապանութեանում բացակայում է «հողակապ» հասկացությունը, այդ պատճառով էլ բոլոր բարդություններն անհողակապ են: Դրանց հայերեն զուգահեռներն էլ հիմնականում անհողակապ բարդություններ են՝

1) անհնչյունափոխ բաղադրիչներով.

ռապան, *kotokoto* (koto-koto) «արյունազեղում», «արյունահոսություն» — գրբ. կաթ, որից՝ կաթ-կաթ, բրբ. (Ագ.) կօթ, կօթ կօթ «կաթիլ, շիթ» (*g^uət-՝ *g^uet- «կաթել» արմատից (?))³⁷,

ռապան, *gorogoro* (goro-goro) «փնթփնթալ, խոմփացնել» — գրբ. գոռ «գոշիւն, բոռալու ձայն, բղավոց» (թերեւս *ghor-s՝ *gher- բնաձայնական արմատից)³⁸, որից՝ գոռգոռ-ալ, գոռգոռ-ոց,

ռապան, *turuturu* (turu-turu) «կաթ-կաթ թափել (ջուրը, հեղուկը)» — գրբ. թոր «հոսում, հոսք, հոսանք, կաթում», որից՝ թորթորել (բխեցվում է **(s)*ter- «անմաքուր հեղուկ» արմատից)³⁹,

ռապան, *hukihuki* (huki-huki) «ծակել, խոցել, շամփրել, թափանց ծակել», նաեւ *okaoka* (oka-oka) «ծակել մի քանի անգամ» (տե՛ս նաեւ *huki* «սուր ցավ պատճառել») — գրբ. խողխող-ել «ծակել մի քանի անգամ, խոցել», «թերեւս փոխառություն խեթ. *hulhulii* «կռվում սպանել»-ից կամ հ. *(s)kel-* «կտրել»-ից»⁴⁰,

³⁶ ՀԱԲ, էջ 577:

³⁷ Գ. ՋԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 371:

³⁸ Անդ, էջ 168:

³⁹ Անդ, էջ 272:

⁴⁰ Անդ, էջ 339:

ռապան, *harihari* (hari-hari) «սանրել մազերը» — գրբ. հերհեր «բուրդ գզելու երկաթեայ սանտր»⁴¹, «սանդերք», հերհեր-ել «բուրդը գզել (սանդերքով)»⁴²,

ռապան, *kirikiri* (kiri-kiri) «քար» — գրբ. քար⁴³, որից՝ կարկառ «իռար վրա դիզված քարերի կույտ, քարակույտ», ֆարֆարոտ/ֆարֆարուտ, բայց նաեւ ֆարֆուկ, ֆարֆ(ուտ)⁴⁴ «քարերով լի, քարերով առատ տեղ», (բխեց-վում է *kar — «քար, կարծր» արմատից, հմմտ. հ. հնդ. karkara- «կարծր, կոշտ», լատ. cancer «խեցգետին», հուն. κάρκαρος «կարծր, անհարթ», կիմր. carn «քարակույտ»),

ռապան, *kuku* «կակազել» — գրբ. կակազ «կակազ, ընդհատախոս, ծանրախոս, դժվարախոս» (բնաձայնական կրկնավոր կազմություն), կական «լաց, ողբ, ճշոց»,

ռապան, *tekateka* (teka-teka) «պտտվել» — գրբ. թեք «ծուռ», որից՝ թեքել, թեքթեքել «շատ տեղերից կամ շատ անգամ թեքել, ծռել», համեմատել նաեւ հայերեն թեքթեքվել/թեքթեքում/ծեքծեքում/ծեքծեքել,

ռապան, *parapara* (para-para) «փաստաթուղթ» — գրբ. բար-բառ-ել «խոսել, մի բան ասել» (իմաստի համար տե՛ս, օրինակ, «Ինչ է ասում այդ գիրքը եւ ինչ է բարբառում» (Ն. Զարենց):

Ռապանուերենի՝ այս տեսակ բարդությունների նույնական զուգահեռներն առանձնապես շատ են տարածված հայերենի հնատիպ բարբառներում, ինչը մեկ անգամ եւս ապացուցում է ոչ միայն հայերենի բարբառների փաստերի կարեւորությունը, այլեւ հայերենագիտական, մանավանդ համեմատական հետազոտություններում դրանց ընդգրկման անհրաժեշտությունը:

ռապան, *titi* (ti-ti) «նորից նստել նավակը» — հայ. մնկ. տիտիկ (անել) «նստել» եւ բրբ. (Ղրբ.) տիտի(լ) «նստել»,

ռապան, *pokupoku* (poku-poku) «քանդել, ավերել» — գրբ. պոկ, բրբ. (Ղրբ.) պուփ (կ'ալ) «արմատից հանվել, արմատախիլ լինել», որից պուփ-պուփ անէլ «շատ բան կամ շատ անգամ պոկել»⁴⁵, «արտը ձեռքով քաղել»,

⁴¹ ՀԱԲ, հտ. 3, էջ 87:

⁴² Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երեւան, 1974, էջ 346:

⁴³ ՀԱԲ, հտ. 4, էջ 558—560. Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 778:

⁴⁴ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, անդ:

⁴⁵ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Երեւան, 2013, էջ 639—640:

ռապան. *tigitigi* (*tigi-tigi*) «խփել բռունցքով», «պատժել», «տանջել», *tigotigi* (*tigo-tigi*) «ծեծել սպանելու աստիճանի» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) թակ «փայտե ձող» (գրբ. թակն «փայտ», *tæg-, *tæg-no- *(s)teg- «ձող, մահակ»), որից թակէլ «ծեծել», թակե-թակե / թըկը-թակե «ծեծ, տփոց»,

ռապան. *horahorau* (*hora-horau*) «ձգտել, ջանալ» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) հոն-հոն (անել) «շարշարվել», հմմտ. նաեւ զոն (անել) «ջանք թափել, ճիգ գործադրել»⁴⁶,

ռապան. *kahukahu* (*kahu-kahu*) «ծածկել», *kahu* «կախ, կախված» — հայ. կախ, որից՝ կախ-կախ «ամբողջապես կախված՝ կախ ընկած», կախ-կախ անել «շատ բաներ եւ տարբեր տեղեր կախել, կախկիսել»⁴⁷,

ռապան. *putaputa*, առանձին գործածություն չունի, գտնում ենք *hakuputaputa* (*haka-puta-puta*) «ազահաբար ուտել» բայի կազմում, որտեղ *haka*-ն բայակերտ մասնիկ է՝ «անել, կատարել» իմաստով — գրբ. բուս «ուտելիք, կերակուր» (*bhug- «վայելել»-ից), հայ. բրբ. (Ղրբ.) պուս-պուս (անել) «ազահորեն ուտել, խժոռել» (առկա է միայն կրկնավոր ձևով)⁴⁸,

ռապան. *hirohiro* (*hiro-hiro*) «խառնել, լուծել» — գրբ. խառն «խառնի-խուռն»⁴⁹ (համարվում է փոխառություն խեթերեն *harna* «շարժել, խառնել, խռովել, գրգռել» արմատից), բրբ. (Ղրբ.) խըռնը-խառնե (անել) «իրար խառնել», (Ար., Ղրբ., Թբ., Բլ., Հմշ.) խառախուռա «խառնակույտ», (Ղրբ., Հմշ.) խառըխուռը «իրար խառնված»,

ռապան. *tetetete* (*tete-tete*) «դողէրոցք», «դողալ» — բրբ. (Ղրբ.) թիթիթի-թի (անել) «մրսել, դողալ» (թիթի «սրթսրթալը, ցրտից դողդողալը»),

ռապան. *tanetane* (*tane-tane*) «բռնել նավակը, որ ալիքները չքշեն» — հայերեն բրբ. (Ղրբ.) տընըտանե, գործածվում է կապակցության մեջ՝ կ'ըողը տընըտանէ անէ «գրողը տանի», սաստկական իմաստով,

ռապան. *toketoke* (*toke-toke*) «գողանալ, գող» — գրբ. թաֆ- արմատ, որից՝ թաք-չիլ, թագ-չիլ «թաքնվել, ծածկվել, պահվել» (*ptāk, *pet «տապալել, խոյանալ, նետվել, թռչել, ընկնել»-ից), որից՝ բրբ. (Ղրբ.) թաք կենալ «թաքնվել», թաֆում-թաֆում / թըֆըն-թաֆում «գաղտագողի, ծածուկ, գաղտնաբար»,

⁴⁶ Անդ, էջ 143:

⁴⁷ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 373:

⁴⁸ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Երեւան, 2013, էջ 639–640:

⁴⁹ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 318:

ռապան. *kurukuru* (kuru-kuru), *korokoro*₂ (koro-koro) «հնդկահավ» — բրբ. (Ար.) կուտկուտ/կուկկու «հնդկահավ»,

ռապան. *taketake* «սառել (մրգերի մասին)» — հայ. տաֆ - «տաք» արմատ, որից՝ տաֆ-տաֆ «շատ տաք, հենց նոր կրակից վերցրած»,

ռապան. *turu*₂ «իջնել սարից», «գնալ ներքեւ», տոնգա եւ սամոա *tulu*, որից՝ *tulutulu* (*tulu-tulu*) «թափել (ջուրը, հեղուկը)» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) թուլուր, թուլու եւ դրանից բաղադրված թուլուլթուլուլ լինել/ընկնել/գալ «գլորվել»⁵⁰,

ռապան. *kutokuto*₁ (kuto-kuto) / *kutakuta* (kuta-kuta) «փրփուր», «պղպջակներ» — բրբ. (Ղրբ.) կ'ուտ (գրբ. կոյտ), որից՝ կ'ուտ-կ'ուտ «կուտակված, դիզված»,

ռապան. *korokoro*₁ (koro-koro) «տարեց մարդ» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) կըռըկոտ/կուռուկոտ «կորացած մեջքով, կորաքամակ, կուզիկ դարձած» (գրբ. կորակոր), կուտկուտ «շատ ծերացած, ուժից ընկած»,

ռապան. *pupapupa* (*pupa-pupa*) «պղպջակ» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) տուպ-տուպուրիգ՝, տըպտըպուրիգ՝, պուտպուտուրիգ՝, պըտպըտուրիգ՝ «պուտավոր, խատուտիկ»⁵¹,

ռապան. *kirokiro* (*kiro-kiro*) «մթնել» — հայ. բրբ. (Խտջ.) կուրկուր «մուժ, խավար», կուրկուրցնել «մթնեցնել, խավարեցնել», (Ար.) կուրկուրի «կուրորեն», (Ղրբ.) ֆուռուֆոնե/ֆուրֆոնե/ֆըրֆոնե, գործածվում է կապակցով՝ *յոննների մեջ՝ քըռըքոնե անէլ/տալ «մթան մեջ խարխափել»* եւ այլն:

2) ռապանուերենում եւ հայերենում փոփոխված առաջին կրկնորդով.

ռապան. *totoro* (*to-toro*) «քայլել չորեքթաթ» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) ծածառ «երեխայի՝ նոր ոտքի կանգնելը», «երեխային կանգնել սովորեցնելու ձայն», ծածառ անել «առաջին անգամ ոտքի կանգնել (երեխայի մասին)»⁵²,

ռապան. *tetere* «սլանալ» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) թիթարել/թըթարել «մի տեղ կարողանալ հանգիստ մնալ», թիթըռ (անել) «հանգստանալ», հմմտ. նաեւ գրբ. թրթրական «սրընթաց»⁵³,

ռապան. *tatari* (*ta-tari*) «սպասել, հուսալ», *tetere* (*te-tere*) «սլանալ, փախստական» — գրբ. դադար «հանգիստ, կանգառ, դադար», տե՛ն դարել

⁵⁰ Հալոց լեզվի բարբառային բառարան, Երեւան, 2010, հտ. 2, էջ 141:

⁵¹ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ղարաբաղի բարբառի բառարան, Երեւան, 2013, էջ 729:

⁵² Անդ, էջ 295:

⁵³ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 277:

(*dher- «պահել» արմատից)⁵⁴, հմմտ. նաեւ թափառ, որից՝ թափառկոտել (հրբբ.) «շրջել, թափառել»⁵⁵:

3) միայն հայերենում փոփոխված երկրորդ կրկնորդով.

ռապան. *maramara* (mara-mara) «շիկացած ածուխներ» — հայ. մար-մ(ը)ր-ել, մարել բառի կրկնակի ձեւը, «առկայծել»⁵⁶,

ռապան. *veravera* (vera-vera) «արեւի կիզիչ ճառագայթ» — հայ. վառ-վ(ը)ռել, վովռալ «փայլել, շողշողալ», վառվռի տալ «փայլել, շողշողալ»,

ռապան. *pahupahu* (pahu-pahu) «տուփ, արկղ» — հայ. պահ-արմատ, որից՝ պահ-պ(ը)հ-ել «ծածկել, թաքցնել», պահպհորել, պահպհուկ «այստեղ-այնտեղ պահված»,

ռապան. *herohero* (hero-hero) «պայծառ, կարմիր» — գրբ. հուր-հ(ը)ր-ան/-ալ «կրակ ցայտող/-ել, հրափայլ», բայց ունենք նաեւ անհնչյունափոխ՝ հուրհուր-ալ «բորբոքվել կրակի մասին», հուրհուր-ել «արծարծել, բորբոքել»⁵⁷,

ռապան. *heguhegu*, (*hegu-hegu*) «շնչալ» (տե՛ս նաեւ՝ *hagu*, «շնչառու-թյուն, շնչել» արմատ) — գրբ. հագ-ագ «շունչ, ձայնահան», «շնչառություն»:

4) միայն հայերենում փոփոխված առաջին կրկնորդով.

ռապան. *purepure* (pure-pure) «կետիկներով ծածկված» — հայ. փուր-արմատ, որից՝ փ(ը)ր-փուր «փրփուր»,

ռապան. *pakapaka* (paka-paka) «շատ չոր, անապատ, չորանալ, տապակվել» — գրբ. պա-պակ «խիստ ծարավ» (բայց ունենք նաեւ ռապան. *papaka* (pa-paka) «առու, ջրանցք»),

ռապան. *toutou* (tou-tou) «թավ, խիտ (բույսերի, ծառերի մասին)» — գրբ. թա-թավ (թավ) «թավ, խիտ (բույսերի, ծառերի մասին)»,

ռապան. *toketoke* (toke-toke) «գողանալ, գող» — գրբ. թափ- արմատ, որից՝ թաքչիլ «թաքնվել, ծածկվել, պահվել», բրբ. (Ղրբբ.) թրփն-թափում, «ծածուկ, գաղտագողի, գաղտնաբար», բայց նաեւ՝ նույնիմաստ թափում-թափում,

թափթ. *maramara* (mara-mara) «կծու, դառը» — գրբ. մ(ը)ր-մուռ, բայց նաեւ՝ մարմառ, մարմանջ, բրբ. մոմռուն «կծու, թթվաշ», տե՛ս նաեւ՝ մ(ը)ռ-մ(ը)ռ-ալ եւ այլն:

⁵⁴ Անդ, էջ 179:

⁵⁵ Անդ, էջ 90:

⁵⁶ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երեւան, 2007, էջ 38:

⁵⁷ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երեւան, 1974, էջ 402:

5) ռապամուերենում փոփոխված առաջին կրկնորդով, որը հայերենում առկա է անփոփոխ ձևով.

ռապան. *tatake* (ta-take) «վեճ, վիճել» — բրբ. (Ղրբ.) թակե-թակե, թըկը-թակե «ծեծ, տփոց»,

ռապան. *kekeri*₁ (ke-keri) «ողբ, աղաղակ» — գրբ. կերկերիլ «կոկորդը չորանալ, ձայնը կտրուիլ», «խռպոտել» (թերեւս կրկնավոր կազմութիւն՝ *ger- «խռպոտ կանչել» արմատից)⁵⁸,

ռապան. *tatara*₂ (ta-tara) «գրուլց», «խոստովանութիւն», «խոստովանեցնել», «քարոզ» — բնիկ հայ. թորթոր «հորդոր, փափագ, անձուկ» (*tortor- *ter- «բարձրաձայն խոսել» արմատից)⁵⁹,

ռապան. *kukuto* (ku-kuto) «փրփուր» — հայ. բրբ. (Ղրբ.) կ'ուտ (գրբ. կոյտ), որից՝ կ'ուտ-կ'ուտ «կուտակված, դիզված»,

ռապան. *hahari*₁ (ha-hari) «կատակ, ծաղր» — հայ. հ(ը)ն-հ(ը)ն-ալ, f(ը)ն-f(ը)ն-ալ «ծիծաղել, քրքշալ»,

ռապան. *kikiri*₁ (ki-kiri) «զլաքար» — հայ. կարկառ, բնիկ հայ. քար «քար» (*kar- «քար, կարծր» արմատից, հմմտ. հին հնդկ. *karkara*- «կարծր, կոշտ», հուն. *κάραρος* «կարծր», լատ. *cancer* «խեցգետին», կիմր. *carn* «քարակույտ») եւ այլն:

6) երկու բաղադրիչներն էլ հնչյունափոխվել են հայերենում.

ռապան. *kai*₄ «ուտել», որից՝ *kakai* (ka-kai) «ուտել (հոգնակի թիվ)» — հայ. կեր/կուր «ուտելիք, անասնակեր, ապրուստ», որից՝ կերակուր,

ռապան. *purepure* (pure-pure) «պղպջակ» — գրբ. պուղ- արմատ, որից ունենք՝ պ(ը)ղ-պ(ը)ջ-ակ, պ(ը)ղ-պուջ (պաղպուջ, փղփուջ, բղբուջ, պղպուկ) «պղպջակ», բխեցվում է հ.-ե. *bul-, *b(h)(e)u- «փչել, ուռչել» արմատից,

ռապան. *tukituki* (tuki-tuki) «կեղտոտել» — գրբ. թուք «թուք» (*thuko- *sp(h)-iëu-/*(s)t(h)-iëu- «թքել»), որից՝ թ(ը)ք-թ(ը)ք-ել,

ռապան. *tarotaro*₂ «արտասանել հմայախոսքերը» — գրբ. թ(ը)րթ(ը)րակ «ճարտարախոս, արագադարձ (լեզվի մասին), հորդորիչ» (*tōrtōro-(+ -ակ ածանց), *ter- «բարձրաձայն խոսել», *tor-, *toro-s- «բարձրաձայն, պարզորոշ») արմատից⁶⁰, տե՛ս նաեւ՝ թորթոր «հորդոր»,

ռապան. *kerikeri*₁ (keri-keri) «չանգռել» — գրբ. ֆեր- «քերվածք, գրվածք» արմատ (*sqer- *qer-), որից՝ ֆ(ը)ր-ֆ(ը)ր-ել եւ այլն:

⁵⁸ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 401:

⁵⁹ Անդ, էջ 272:

⁶⁰ Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմութիւն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երեւան, 1987, էջ 272:

Ռապանուերենում, ինչպես հայերենում, կրկնավոր բարդություններ կազմվում են նաեւ քանակական թվականների կրկնությամբ: Ռապանուերենի՝ թվականներով կազմված կրկնավորներում, որպես կանոն, հնչյունափոխված տարրը լինում է առաջին կրկնորդը. օրինակ՝ rima-ririma (ri-rima), varu-vavaru (va-varu): Ռապանուերենի՝ թվական տարրերով կազմված կրկնավորները համարվում են քանակական թվականներ, օրինակ՝ ռապան. rima «հինգ», ririma (ri-rima)՝ նույնպես «հինգ», varu «ութ», vavaru (va-varu)՝ դարձյալ «ութ», ինչը, մեղմ ասած, անտրամաբանական է թվում:

Ի տարբերություն ռապանուերենի՝ հայերենում թվականներով կազմված կրկնավորները բաշխական թվականներ են. երկու-երկու, հինգ-հինգ, վեց-վեց եւ այլն: Հնարավոր ենք համարում, որ ռապանուերենում եւս դրանք բաշխական թվականներ են կամ դրանց նախաձեւեր, որոնք դեռեւս (կամ գուցե՝ արդեն) չեն գիտակցվում որպես այդպիսիք:

Այս ենթադրությունը հիմնավորում ենք ռապանուերեն etahi «մեկ» թվականի անհնչյունափոխ կրկնությամբ կազմված etahietahi (etahietahi) «յուրաքանչյուրը» կազմության գոյությունը: Այս բարդության հայերեն համարժեքներն են հատ-հատ (հակադարձ ընթերցմամբ) եւ բրբ. քաֆ-քաֆ «մեկ-մեկ», «առանձին-առանձին» բառերը (արմատը համեմատելի է հայ. բրբ. (Թբ., Դրբ., Հվր., Շմխ., Ուրմ., Կր., Շտխ. եւ այլն) քաֆ «մի հատիկ, միակ», «կենտ, մենակ», «զույգի մեկը» բառի հետ)⁶¹:

Բավականին պատկառելի թիվ են կազմում նաեւ այն հայերեն արմատները, որոնցով պոլինեզիական լեզուներում կազմվում են կրկնավոր բարդություններ, իսկ հայերենում՝ ոչ: Կարելի է ենթադրել, որ վաղնջագույն հայերենում դրանք գոյություն են ունեցել եւ հետագայում դուրս են եկել կիրառությունից:

Օրինակ՝ մաորի ro, ro-ro-ro, poro-poro «փտած, փչացած» — հայ. փուտ-արմատ, թաիթ. iti «փոքր» (հազվագեպ), itiiti «փոքրիկ» եւ ռապան. iki, ikiiki (iki-iki) «փոքրիկ» — հայ. -իկ փաղաքշական-նվազական մասնիկ, ռապան. mate, ma-mate «սպանել» — հայ. մաճ- արմատ, veri, ve-veri «զզվելի, նողկալի» — հայ. գեղ- արմատ, որից՝ գեղեցիկ, գեղանի, mine «նկատել», mine-mine «զննել» — հայ. նիճ- այլեւս առանձին անգործածական արմատ, որից՝ զ-նին, ք-նին, magamaga (maga-maga) «մատներ, մագիլներ» — հայ.

⁶¹ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երեւան, 2002, էջ 92:

մագիլ/մագալ «ճանկ, մագիլ», *matamata* (*mata-mata*) «լինել չհասունացած, դեռահաս, դեռատի» — հայ. մատաղ, մատղաշ «մատաղահաս, դեռահաս», *hanohano* (*hano-hano*), առանձին գործածություն չունի, գտնում ենք *hakahanohano* «առաջ բերել սրտխառնոց» բառի կազմում — հայ. հանել բայի հան- արմատը, *heguhegu*, (*hegu-hegu*) «շշնջալ» — հայ. հեգ «վանկ», որից՝ հեգել, հեգարան «ընթերցարան» (համարվում է փոխառություն ասորերեն ենթադրյալ **heḡā-ḥi*), կիսահեգել, *heguhegu*, (*hegu-hegu*) «վիրավորվել, նեղանալ» — հայ. հեգն- արմատ, որից՝ հեգնանք «նուրբ, սքողված ծաղր», *pipiri*, «միացնել, միանալ», «կպչել», «կպչուն», «սոսնձել» — բուռն «ձեռքի ափը եւ թաթը միասին», «բռնեցք», որից՝ բռնել (**bhōr-kam* **bhōr-no-* **bher-* «բերել, տանել» արմատից) եւ այլն:

Պոլինեզիական լեզուների հայարմատ կրկնավոր կազմությունները պատկառելի թիվ են կազմում համապոլինեզիական բառապաշարում: Դրանք աչքի են ընկնում արմատակրկնության տեսակների, իմաստային եւ խոսքիմասային բազմազանությամբ: Պոլինեզիական լեզուների կրկնավոր բարդությունների հայերեն զուգահեռներում նկատվում է ձեւա-իմաստային համարյա բացարձակ նույնություն՝ չհաշված սակավաթիվ բացառությունները, որոնց մեջ առկա է կա՛մ իմաստի հակադարձում, օրինակ՝ *nakakana* «սառել (մրգերի մասին)» — տաք-տաք «շատ տաք, հենց նոր կրակից վերցրած», *nakana*, *tetere* «սլանալ» — հայ. բրբ. թիթաբել/թրթաբել «մի տեղ կարողանալ հանգիստ մնալ», թիթրո (անել) «հանգստանալ», կա՛մ էլ իմաստային թուլատրելի շեղում, օրինակ՝ *nakana*, *kukuto* «փրփուր» — հայ. բրբ. կյուտ (գրբ. կոյտ), որից՝ կյուտ-կյուտ «կուտակված, դիզված», *nakana*, *pahupahu* «տուփ, արկղ» — բրբ. պահ-պ(ը)ն-ել «ծածկել, թաքցնել», *nakana*, *toketoke* «գողանալ, գող» — բրբ. թրբըն-թաֆում / թաֆում-թաֆում «ծածուկ, գաղտագողի, գաղտնաբար» եւ այլն:

Ընդունված տեսակետի համաձայն՝ հայերենի բառապաշարը եւ մանավանդ բառակազմական համակարգն աչքի են ընկնում պահպանողականությամբ: Այս տեսակետից խիստ հատկանշական ենք համարում այն փաստը, որ հնագույն պոլինեզիական լեզուների 100-ից ավելի հայարմատ կրկնավորների մեջ ընդամենը մեկ տասնյակից քիչ ավելի են այն կրկնավոր բարդությունները, որոնք ժամանակակից հայերենում չեն գործածվում:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается один из двух основных способов словообразования в полинезийских языках — различные проявления повторения фонемы. Осуществляется сравнение более 100 повторений, обнаруженных в редупликациях восточно-полинезийского рапануйского языка, имеющих армянские корни, с соответствующими параллелями, существующими в протоармянском, древнеармянском и в современных армянских диалектах, выявляются многочисленные сходства и некоторые различия.

SUMMARY

The article discusses various manifestations of phoneme repetitions in Polynesian languages, which is one of their two main word-formation methods. A comparison is made of more than 100 repetitions having Armenian roots, found in reduplications of the East Polynesian Rapa Nui language with the corresponding parallels that exist in Proto-Armenian, Old Armenian and modern Armenian dialects; numerous similarities and some differences are revealed.

